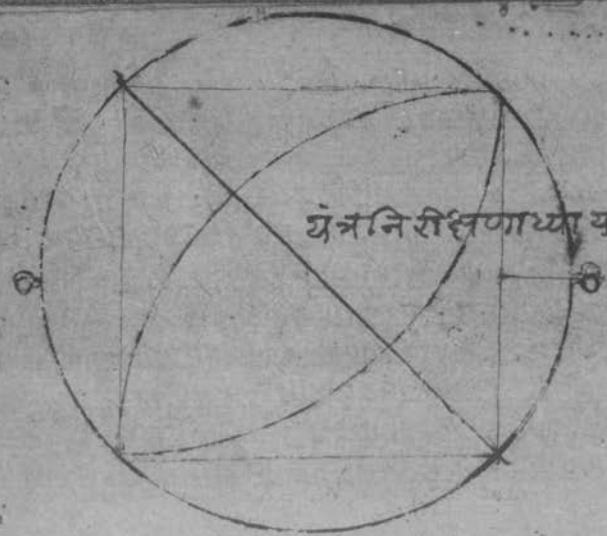

यंत्रनिरीक्षणाध्यायप्रारंभः॥

प
केंद्र
क्रेत्र
तीरस

ॐश्रीगुरुज्ञानगणेशाय नमः। द्वात्रिंशगोलंगणितं बुधीमान्यावन्नयंत्रंगणकोहिवेत्ति। तावन्नरवेत्रालविलग्नरवेरानत्र
त्यक्तोवीक्षितुमीश्वरः स्यात्॥१॥ विवाहयात्रादिफलप्रसिद्ध्यै स्पष्टं वितन्मे समयं च वेत्ति। श्रीयंत्रराजे नमसीक्षते
तन्मा कुवंयंत्रविधानमत्र॥२॥ सौम्ययंत्रे केंद्रमादौ ध्रुवर्क्षं सौम्यंयाम्यंयाम्यमेव ध्रुवं च। कृत्वा मध्ये मेरुवत्सुस्थिरं
तन्मा ध्रुज्यामंडलार्धं विनागाः॥३॥ आनांशाद्धि१८० यावदन्यध्रुवारव्यायागोलेतच्छरः साधनीयः। त्रिज्यायुक्तं
नज्यविनाज्यो लब्धं ध्रुज्यायाः फलं यंत्रराजे॥४॥ सूनांशुनांशानवतेर्यदावे तदाहितक्रोटिलवोऽमोघो। हीनात्रिभो
वीसमनुजांशबाणेषुराधिकाः सुनवतेनुजांशाः॥५॥ तदापितत्क्रोटिलवोऽमोघो त्रिज्यायुतात्तच्छरसंमितिः स्यात्
थोपपन्निदितमोविक्रियाया कृष्येत्रयंत्रागमसाधितायाः॥६॥ एकं ध्रुवंमध्यगतं प्रकल्प्य गोलस्य रंध्रंद्वितयं विदध्यात्
विदीर्णजंबीरफलानुसारं द्विकायथादुंदुजियुग्ममेतत्॥७॥ समानभूमौ विनिधाय सम्यग्यामोत्तरेवृत्तदलेव यंत्रं
विघात्रयोनाद्धि१८०लवाविलेखाः प्रोतेयथान्यध्रुवतल्पनाप्तात्॥८॥ त्रिज्योन्मितः स्वध्रुवतश्चलंबः पात्यः समायांनुवि
यत्रलग्नः। तदेवकेंद्रं खलुयंत्रमध्ये प्रकल्प्यनीयं समभूतलस्थं॥९॥ अथो समायांनुवियाम्यसौम्यो रेखासमनंतविदधी
तधीमान्। ध्रुवर्क्षतोनांशितवापनांशा यावत्पुनः सत्रवमानयेच्च॥१०॥ निःसृतघत्रवसंयुनद्धिरेखापुरोक्तांखलुया

म्यसौम्यं। तत्केंद्रयोरंतरभूमिमानेध्रुज्याफलेस्यादिहयाम्यसौम्यं॥११॥ अतोनुपातोगणकैर्निरुक्तो दोर्ज्यात्रिमाणफल
मस्यबाणः। इष्टात्रिनुप्रलमत्रभूनेध्रुज्याफलेभूमिसमानतायां॥●॥
अस्तहयंतत्रविलोक्य बुद्ध्या रात्रिंद्विकेत्यस्तुतिक्रयाहि। पलांशकानां
दिनसंजिनीफलंतद्दूनार्धरात्रिरिनस्पष्टाफलैष्टियशृंदीत्वाथतयोर्युतिर्ह
लंतदंतरार्धंचसमानयेद्बुधः॥१३॥ क्रमेणभूजस्यचविस्तृतिस्तथाध्रुव

इतिश्रीराजस्यगोलतनः
समभूमिकुरणाधमना
दर्शनिर्णयंत्रेत्रलिखने
समभूमिरिश्य

र्दितःकेंद्रमितिमतोबुधैः। यतोध्रुवाद्भूसमिहात्रयंपलैस्तद्दूनुनार्धंत्रिगतंचदक्षिणोत्तरयोर्युतेरर्द्धमितैःखनदैःख
स्वमिकेंसवतएवभूजं[illegible]पलोनशेषोत्रवखंडमित्याध्रुवाद्भुवस्त्वमिकमेवकेंद्रं॥१५॥ एकेकेयुग्मयुग्मंत्रितयमितयदं
पंचपंचांशकेंशाद्धद्वाशेषाधनीयाः पललवमितितःशेषकेंशोपितद्वतानीतयुग्मेचतेषामुनयतइहयंतद्दियोगेकारवंडे
केंद्रव्यामोनवेतोसमधरलिनलिप्तस्यमंडलानां॥१६॥ अथोयदासुद्धिविधौनसुद्धेत्रदाविलोमेनविशोध्यतद्वताइष्टांश
केंद्रयःखलुमिश्रितेस्यात्तद्वत्रजीवाख्यफलेप्रसाध्यो॥१७॥ तदंतरेख्यार्कमितीक्रमेणाख्यामाख्यकेंद्रेनवतस्यतेषां। इष्टांशला
नांरचनाप्रकारोगोलेप्रसिद्धो विबुधैःप्रदिष्टः॥१८॥ सौम्याख्ययंत्रेमवृराख्यवृत्तेसौम्यध्रुवाभिष्टतिसंततद्दि। परापमा

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

[illegible] पाठीतरं। दिगंशवाहुज्यकृत्याविनिघ्नी लंबांशजीवाभिनजीवयाप्ता
[illegible] रहिता श्रुताश्च खंडाकृतदलं लिखेदिष्टकाष्ठाः।२८। तदेवभागाः स्वकुकुभ
[illegible] ताभवेयुः खं [illegible] लुप्तोमयना [illegible] विशुद्धा
[illegible] खंडानि खंडैः खलु कुर्वदृत्ता।२९॥ अतश्च तेषां दृढयंत्रबंधे युक्ताकलेयं त्रिविधा विशेषा नातो गविश्लेष
दलेन वेतान दृत्तविस्तारकर्केंद्रमाने॥३०। यत्केंद्रमस्मत्त्रयवैवरंद्रः स्याद्भोमसंज्ञोथ नमंडलाख्या माहीमित्रेण
रुतं परं यद्भोलोकवर्मर्विमिहापि चिंत्यं॥३१। खंडांशकानां युगुणे नहृत्ते यत्तज्जवैषवनामधेयं। नवक्रतघोगयुगं
प्रकल्प्य मेषाननेंदुकमुखं वतदृत्ता।३२। यंत्रस्य केंद्रानि मुखं समस्तं लोम्यं नवैद्वैषवदृत्तमध्ये। याम्यं कुतो ब्रह्मगतेवि
चिंत्यं तत्तोजतः सोम्यमवाकउलातः॥३३। याम्यावयंत्रोन्नतमंडलाख्यमिष्टांशकाः शोफलवेषुयोज्याः। अक्षांशकेष्टे
वमतोदिनज्ये यत्रस्त्रयोयंगिवियोगयुक्ते।३४। केंद्रंच विस्तारदलं क्रमेणवेहद्यमानाः पलनागयुक्ताः। शेषांशकाश्चा
खवशेतिमाणा यत्कांशकेष्टस्य तदाविशोध्याः।३५। तेषांष्टथुद्यादिनमोर्विकेयेतदंतरेक्याद्भिमतीक्रमेणकेंद्रं च
विस्तारदलं नवेतां यथोक्रमादुक्रमतोर्यमत्रा।३६। लंबांशकाभिर्यथतद्विहीनं नार्धांशकानां युगुणेगृहीत्वा तद्योगवि
श्लेषदलेप्रसाध्ये स्त्रीयास्तकेंद्रे प्रमसंमंडलस्य।३७। दिगंशकाघ्नेष्टिदृग्ज्याविनिघ्नी लंबांशजीवाभिनजीवयाप्ता
द्याप्तेष्टिदृग्ज्याविनिहता पलस्य कालत्रयसंजिनाघ्नी। इष्टं तद्याप्तभागाः स्वकुकुभ्रुवांतः स्थिता भवेयुः खलु
सोम्यभागे। याम्ये विभागे खवशेतविशुद्धाः स्वकाष्टाधुकवयोक्तमध्ये।३९। तद्वासरस्य पलमत्रयस्य हिद्यासरस्या

कथिताबुधैः। तदुन्मितयाप्तदलस्य सूत्रैर्वृत्तास्तृतीयं घनकुंभसंज्ञं। तत्रैवयंत्रे स्वकुकुभि चिंत्यातस्य हिनी चा
पिहिताग्रसाध्या। समांगुलाद्यंगुलशंकुनाताछायाप्तुरावस्त्रकलेपरंचा।३९॥ ॥इति गणिताध्यायः॥ ॥१॥ ॥यंत्रे
कुर्याद्वा उत्तमदारुभूद्भिः छिद्रान्वितं नक्षत्रकयाशिल्पविदः। कोष्ठागारे यत्रयत्रस्थितिं स्याद्घेत्रस्यास्यपालिवृत्तारत्नमूर्ध्वः
॥एकं पत्रं सर्वपत्रोपरिष्टाद्विघ्नपिंडे राशिनन्यासमसिद्धो। कुर्याच्छिद्रं सर्वपत्रालिमध्ये तस्मिंश्चैकं मेरुदीलं निवेश्य
२। एतन्मुद्रामध्यसंज्ञातरंध्रात्प्रोतावार्या पंडितैस्तत्र सम्यक्। कृत्वा छिद्रं मेरुदीलेपिलत्वा पत्रच्छिद्रे योदिद्वात्रदेयाः३। त्रि
कोष्ठागारस्यैवयाम्ये प्रदेशे सत्वर्यं सद्विरानुद्वारं। तस्यांतः छिद्रं मेरुं विधाय स्थाप्यं तस्मिंश्चक्रं दृष्टिवातं।४। तस्मिन्
दत्वा मुद्रितां मुख्यपार्श्वे मेरुद्वारात्रेव सूत्रे। तस्मात्कष्टे यंत्रस्यात्र मूलाय युग्मः प्रछिद्रासिद्धयुक्तो मुनाख्यः।५। अंतः
छिद्रो मेरुदीले निवेश्यः स्यशादिवत्राम्यमालोयथास्यात्। कुर्यादेवं स्वर्णकाशादिशिल्पी यंत्रस्य छेदं मुदरं विवृत्तं चाद्य॥ ॥
इतिघटनाध्यायः॥ ॥२॥ ॥समानवाष्टादिकदीर्घपट्टे निरवन्यपत्रं मुदृढं समंचा। तन्मध्यतोयाम्यविभागमत्रे दत्वास्व
केंद्रे विदधीत विक्रे॥१॥ तच्छिक्रतोयामदलेन शिल्पी मत्स्यादना संस्थथवद्वटेना। वृत्तं प्रकुर्वीत सुधीः कुजाख्यं पत्रच्छि
द्रं खंडमखंडवंवा।२। एवं द्विरामेषुरसाभ्रवेदैर्जगिनविघ्नं मिदं तु षोढा। यो मंत्रयाम्यं खलु मिश्रितं च क्षा पुनर्यंत्रविदो

नादिति ३। एवं दिदृश्यावलयानि तस्मात्स्वर्केन्द्रविस्तारदलैः प्रकुर्यात्। प्रांत्यस्य दृश्यावलयं मध्यं खस्वस्तिकेन्द्रस्फुटमेव विद्यात् ४। खस्वस्तिकाद्भुजगर्तांत्यघटीसूत्रं नयेत्तत्प्रतिवादिनी च। मध्येन रेखा निजसूत्रमध्यान्निःसारयेद्दृष्टघटीगवेतत्र पात्याघत्रयोगहितयास्तु तत्र चिह्नं विधायाथ चरार्धदेन। वृत्तं प्रकुर्वीत ततः सुधीमान् त्रिप्रश्नकुस्तच्चरिदृग्बलयानि धानं ६। अथोपरिष्टात्तिविवर्द्धितानां खांद्रांशकानामथ तद्युतानां। घुस्पार्श्वलेयेत्रमशो नवेतो वर्दस्यन्तरकस्पवृत्तेप्रमाणे ७। घुस्पार्श्वलंबस्तु चरैर्हितेतु लाजमानेन्द्रघ्नितं तदेव। मोमाख्ययंत्रे थ चयाम्ययंत्रे स्थानो विलोमो विलवर्दनक्षौ ८। अथ स्वमानेन घटयधिष्ठेयं वृत्तत्रयं पत्रगतं ध्रुवाख्यात्। कर्णादिवृत्तत्रयमेव तच्चाद्यल्पं घटयष्टादशभिः कुजाधः ९। शास्त्रमस्येन घटयकस्थितानि कार्याणि वृत्तानि चहोरिकाणां। एवं प्रमाणामपि होरिकाणां पर्वेदुपर्वेदुलवैश्च तेषु १०। पत्रस्य मध्याद्घटयोस्य भागे दत्वाथ चर्वेंदुविलं मध्यसूत्रे। सूर्याग्रसर्वेन समाख्यवृत्तं कुर्वीत खप्राग्पपरोपरिष्ठात् ११। याम्योम्ययाम्याधिकरीत्यंत्रीरेखानवेसाद्युदिनार्द्धजाता। रेखाद्वयाग्रगपरास्फुटरात्रलंकाकुजेतश्चपुरोहृतिर्वा १२। द्युलानवृत्तस्य पुनः कुजस्य प्रमाणिधोन्मंडलयोश्च तद्वत्। एवं चतुर्भिर्दिवसैर्यत्रयोगः सर्वपरिस्फुटस्तः १३। मध्याह्नरेखाभिजिनेद्युयत्रलग्नावनत्रोत्रदक्षिणोत्तः। खस्वस्तिकाग्रे षडुलाख्यवृत्तं पलांशकैर्दक्षिणतः स्थितं स्यात् १४। पत्रस्य मध्यात्तव

लुदक्षिणेन खस्वस्तिकं तिष्ठति लंबभागैः। तथोत्तरा खस्वस्तिजं पलांशैर्याम्याख्ययंत्रे परथैव वेधाः १५। अथोन्नतांशाद्भुवमंडलेषु दृग्याम्यधिक्यं निपुलवाग्रनीष्टाः। एवं द्विसूर्याः घटयोगपुलेख्याः क्रमेण पूर्वापरयोः समाग्राः १६। कोष्ठागारस्य वक्रस्तवलयस्तु रालनागायमोद्रेयाः स्वीयकेयेव घुनिशलवमित्याद्यदन्यत्रवृत्तोत्पत्तिशास्त्रापनीयाल घुलघुशकलैः पालिवृत्तेथवाग्निलाडीषष्टिविलेख्यादि सुतांजनमितास्तु लग्नेराशिदापि १७। अथोन्नतपत्रे खलु मध्यपूर्वाग्रकुजनिनक्षोडवमंडलानि। अत्रातनोदक्षिणतः स्वकेंद्रं दत्वा विदध्याद्दिहमध्यमंडं १८। ततः स्वविस्तारदलेन धीमान् नमंडलं वृत्तदृदेन कुर्यात्। यत्रेहलग्नं त्रियजूरवृत्तं स्थानं हयेन तत्र तुलानवृत्तं १९। कर्केन्दुवृत्तं मृगतीदृयत्र तत्रेक्वर्कस्फुरवं विचिंत्य। एवं मृगस्यापि सुरवं मृगस्य वृत्तं मृशे पत्रनमंडलारंभात् २०। पूर्वापरामेषतुलास्परेखायाम्योत्तरार्कमृगाम्यगाद्याः। मेषानने प्राक्षिपते मतीदृक्कूर्मानने पश्चिममेव तिष्ठेत् २१। मध्याह्नरेखापरिगेन वेतो वर्द्धनिनंनक्रसुरवेवतेद्वे। नक्रानने यत्र तच्चक्रदेशस्तिनंवतं वृनिनेन्नकुर्यात् २२। अथवा नाडीवलयस्य पालिं त्रमन्मुकुंदुलतिमूलवेगात्। नक्रानने दक्षिणचिह्नतश्चेत्स्त्रवालतेपश्चिमतः सुधीभिः २३। मेषादिलग्नोदयकालभागैस्तरांतरं वृत्तमिति कृत्वा। प्राग्यानिरक्षक्षितिजेविलग्नामेषादयोद्यद्राशयः स्फुः २४। लग्नोदयेरेखरवसमलाग्नाः प्रत्यग्रराशेः परिकल्पनीयाः। अथ स्फुरस्त्रांतिकृतोः प्रसाध्यालग्नोदयोऽप्यिचोक्तरीत्यारीत्या २५। स्फुरापमश्चेत्खलु मोम्यरिक्तस्तदा

वेशोद्योनवतिप्रमाणात्रायोस्योनवत्यामहितोविधेयस्तेतोधुजीवाद्यूलेमानयेद्वा॥२६॥ स्वचामरस्याद्यूलमितापिदेया
शलाद्वात्रत्रपत्रमध्यात्॥ नक्षत्रलेखोदयसंमुखीरनदयकंयत्रवतत्रविद्धं॥२७॥ ऊर्ध्वाग्रमातारद्वनामवत्रुनमंडलेपंचरत्ना
मध्येयोयंत्रेदृष्टेथचक्षुःपरानामूर्द्धदिशुद्धेगणवुःक्रमेण॥२८॥ समुन्नतांशाद्वतिहियावहिलखयेत्यागपरारब्ध
सूत्रात्॥ अत्रैवपादेत्रतिनागजीवालिखाथपादद्वितयेपरत्रा॥२९॥ अर्द्धांगुलप्यागलवप्रशंकोःछायाद्विधाप्यष्टता
द्विवेशपा॥ अतुल्यहोगाःषडहर्दलप्यनुजोपरिष्टाद्विलिखंतिकेचिद्वा॥३०॥ अथात्रनागात्परमंदिनेत्रेलेखंकुरुगाधःप
लपत्रकेषु॥३१॥ क्रोशागारप्यमध्येपिस्वम्यदेशायतिबुधःस्वलरातासुनवद्वारदशांशानविलिखस्फुरान्॥३२॥
यन्त्रिअयंत्रप्रणिराजयंत्रतस्यात्रपत्रेश्वपिशिल्पविद्भिः॥ द्विक्षेत्रनांशानिधमेडलानिमोस्यानियाम्यानिचसंविदध्या
त्॥३३॥ अथोन्नतांशाद्वाना मन्योन्यसंयुतिस्तथा॥ यथाप्रणिराजमतोनयुः॥३४॥ नमंडलेपिक्षवतः
स्वदीयान्नक्षत्रवेधादिविधिःसमस्तः॥ पृथक्पृथक्वोत्तरदक्षिणेख्ययंत्रेथमिश्रंक्षवयुग्मतस्थ॥३५॥ क्रोस्यानिधे
दूर्द्धदमेषनकायाम्यानिधेतेपुनरुक्रमेण॥ क्रमोक्रमाःस्यात्तुविमिश्रयंत्रेपलांशयंत्रेघपिलेखनीया॥३६॥ ॥ ४
इतिस्वनाध्यायः॥ ॥२॥ ॥विरीटसूत्रंयदिबद्धनारविलंबितंनोऽतिमध्यरेखा॥ शुद्धातदास्यात्परथानशुद्धायं
त्रस्पष्टेपलपत्रकेवा॥१॥ आसन्नसूजयदियंत्रमध्यात्पलघुमोर्ध्वस्थिरतःस्थितंहि॥ नाडीसमोन्नमंडलसमोन्नमंडलयो

उन्मीलितेकाक्षुपरिस्फुटयंत्रासाभ्यार्कनमंसकविंबवेधः॥ क्षणांतरेहीनचिताःप्रतीच्यप्राच्यो[illegible]न्नतांशाःस्वधिया परमाधियोज्ञाः॥
गविक्रेस्वपिरेसुंचतिनोकयेवित्वाशतदेवशुद्धं परथानशुद्धं यदाथवंद्वमिवृनामविक्रं॥ लंबघुमोर्व्ययमादिशातं
प्यात्रदानवेशुद्धमथान्यथावेत्वा॥३॥ अशुद्धमेवप्रवदंतितज्ज्ञाःयथाधुरस्त्राद्धितिजंविलग्नं॥ मध्याद्धरेखांदशमैरा
नंवशत्प्रकुर्जनोऽतिवांबुमध्यं॥४॥ पूर्वापरासूत्रदक्षिणेवानुज्ञायशुद्धंयदिनोविशुद्धेवत्वाशुद्धंतदानीपरथान
शुद्धमथोस्त्रवंचुःस्वपरीक्षतांशा॥५॥ यदास्पष्टेशोधुद्धतरस्त्रदानीमिवंहिलंकोदयबालनागैः॥ प्रेक्षादयोवदकुंगैरजे
तिशुद्धास्तदानीपरथानशुद्धा॥६॥ ॥इतिशोधनाध्यायः॥ ॥५॥ ॥नोत्पापसंयेनकरेलयंत्रंगृहीततस्त्रंवितसूत्र
केनाभिचल्यसूर्यांतिमुखोभुजायेवेत्रेयेछिद्रुणेर्कतेजः॥१॥ स्वर्द्धिस्वनामानोपरार्द्धपश्चिमाभिधाःयेनुजा
येणयंस्पर्शस्तिसुरुन्नतनागवृत्ताः॥२॥ एवंरात्रौबुधैर्यस्तिजंविद्धोन्नतनागवृत्ताः॥ आमादरलंनशैलादिवेधएवंप्रवीर्ति
तः॥३॥ स्पष्टार्द्धनागंविनिवेशयेत्तुस्वर्वपरारेखवसूत्रमाविद्धंयेद्वारितेबाललवेषुतेस्त्रःस्वर्वापरारेखउदयास्तरेखा॥४॥
अथार्द्धनागंविनिवेशयेत्तुस्वर्वपरारेखोन्नतनागसूत्रे॥ मृगानतांवुनविष्टसंकं बालांशवोष्टेकुमुधीविदध्यात्॥५॥ स्वर्वा
परेष्टाभिधविद्धयोश्चयदंतरंनागसुरंतरस्यात्॥ सूर्योदयात्तद्घटिकादियातंदिनावशिष्टंवनवेक्रमेण॥६॥ अथस्वर्वा
योन्नतमंडलस्थितानोपुरस्तादपरेवसूत्रे॥ योगाशिवक्रस्पलवोविलग्नोस्यांक्रमात्तुदयास्तसंज्ञौ॥७॥ एवंवधो
रेखः

दिनमध्ये रवामोक्षो रवपातालग्नहानिधानौ। एतानि चत्वारि वक्ष्यानि तिष्ठन्ति ग्रहकेषु बलीत्रदिष्टा॥८॥ दशमविषमहोरात्रस्थिते प्राग्विलग्ने दिनदलग्वलये योराशिभागः स्थितः स्यात्। यत्र भवति नवमाख्याया हहोरात्रस्थे स्थिति रिहकथितो ग्रपाश्च स्थितौ त्रिद्विभावौ॥९॥ अथ द्विवेदोन्मितहोरात्रयोः कुलत्रभावे क्रमशः स्थिते सति। नवव्ययोपंचमशत्रुमध्यगौ स्फुटेन वेतादिनहत्रमध्यगे॥१०॥ अथो इष्टकालविदिते मृगाम्पमूर्यद्दियांत्युरतः प्रचालयि ष्णुस्थितो दूम्पलवस्त एव वक्ष्ये याचुधैरुन्नतमंडलभागाः॥११॥ एवं मृगाम्पं पुनरस्मिन्क्रमेचात्यहर्वघ्नमणिं प्रपश्ये त्। क्रमस्तुन्नतांशा त्रिधमंडलेषु हर्वा पराभावतत उन्नतांशाः॥१२॥ ज्ञातेविलग्ने स्फुरणाम्बुरे वक्ष्ये रिये इष्टात्रिधविक्रम धोग्रमिष्टविक्रांतरवेथ वा स्फुरणीष्टद्वयोगतशेषमंशाः॥१३॥ विद्वेष्टवृवियतियंत्रविदुन्नतांशान्नीत्वोन्नतारव्य वलये पुनिवेश्य वेत्तु। कुर्वीत कालवलये मृगवक्रविक्रं तस्माक्यरांकविवरेनिशिशेषयातैः॥१४॥ एतद्विलोमविधिना पुनरुन्नतांशालग्नादिवृंमकलमत्रपुरेवविंत्ये॥१५॥ बंत्राम्यमालि परतो नतवृत्तमध्यं भानुः खलुयत्रतिष्ठ ति। ता एव होराविषमाः समावाऊजारथस्ताद्दिवमेव्यतीताः॥१६॥ एवं दिरात्रौ ध्रुमणिस्तुयत्र तत्रैव विंत्या निशि यातहोराः। होरात्रयाणां च चतुष्टयेन धुरात्रयामाः स्युर्यवानवंति॥१७॥ अथो दयास्तात्रिधविक्रमध्ये दिनप्रमाणं

रजनीमितिश्चात्वचत्रलेद्धिति जस्तलमाद्योमृगाम्पविक्रांतरगाश्चरांशाः॥१८॥ एवं दिनक्षत्रखगप्रमानं रात्रि प्रमाणं च वरं वृतद्वत्। निरक्षदेशेजसुरयादिराशिः कुजेनिवेशः पुनरीर्यमेतत्॥१९॥ मृगानने तिष्ठति कुत्रयंत्रे ना डीवृतौ तन्मुकुरांतराले। यक्षोदयांशाः क्रियते खवृत्तांतं कुरुदेशेषु निजोदयांशाः॥२०॥ एवं नवेचुविनिवेशपत्रे। यक्षेस्वदेशेचविलग्नजाताः। लंकोदयांशाश्च निजोदयांशा भास्तेदजावाविबुधैर्विचिंत्याः॥२१॥ एवं पुरस्तादपरेचे न्द्रेनक्षत्रवंत्रो विनिवेशितायां स्वदेशजातिउदयाल्लग्नेभानानि रक्षेष्वथवानवेंता॥२२॥ किंवाथ शेषमुरयान्क्वचन्द्रेमंस्थाप्यनक्षत्रनमंदनीयं। विंवानि रक्षेषु निजोदयांशा लंकोदयांशाश्च इष्टाश्चिंत्याः॥२३॥ अथाप मांशादिनमध्यसूत्रेमेषारयवृत्तात्वलुसौम्ययाम्याः। रविस्थमर्वस्थविचिंतनीयाः समुन्नतांशा त्रिधवृत्तमंस्थाः॥२४॥ अथोत्जनपापरतः पुरस्तात्सूर्यस्तुविक्रांतुदयांशतश्च। एतेषजातेर्मकरस्यपत्रं चात्यरक्षेस्थिरमृत्तपत्रं॥२५॥ किंकिंतदाजेस्थितमस्तिकुंदृष्टुपारवदृत्तेततउन्नतांशाः। दिगंशतश्चापितथेवजातांचंत्रुनिवेशणदिनमध्यसूत्रे॥२६॥ मध्याह्नवृत्तेपरमोन्नतांशाः खलुसमेषांत्रनिरीक्षणीयं। अथवदृक्कर्मविशुद्धरेवस्तत्क्रांतिजातैः खलु भास्ययाम्यैः॥२७॥ परोन्नतांशाविसुतस्तुताश्चक्रमणदेशेखलुलंबभागाः। अथारवेरुन्नतभागयानां लग्नस्यविक्रमदृमिवक्षेः॥२८॥ स्पष्टार्कभागात्रथमोत्परेरवेरथक्रदृष्टयक्त्योन्नतमंडलस्थो मृगाम्यविक्रांतयमध्यभागायंत्रे

भागे गणैर्विभाज्य ॥२९॥ आद्यंतरे खारविमध्यभागे गुणेषुतैः पश्चिमतः पुरोवा संचालयेन्नक्रमुखं तदादि कोणे
द्वुंगत्रिधमंडलस्थः ॥३०॥ एवं भानोश्चपरि स्फुटं कुर्यात्तेन वलग्नादिकदायाभाद्यः । अथाभीष्टिकं त्रिजवुंगभागार्धोन्न
तोशात्रिधमंडलस्थः ॥३१॥ कृत्वा पुनस्तत्परमुन्नतांशं हृन्नयेन्नक्रमुखस्य चक्रे । तद्दंडतो विष्कृतात्रनाष्टैर्यं कोणयोगो
द्विगुणेषुपूर्वैः ॥३२॥ आद्यंतमंशोन्नतमंडलस्थं स्वुंगहृत्सम्यक्समध्यभागे । सुएषाद्यतः पश्चिमतः पुरोवा संचालयेन्नक्र
मुखं पुरावत् ॥३३॥ यत्रार्कभागः परितिष्ठतीह निजोन्नतोशस्य च तत्र चक्रे । एवं कुजेलग्नलवान्स्वकीयेष्टवा परावेक्ष्य
स्वचक्रे रवेवत् ॥३४॥ संस्थाप्य नक्रं नमध्यभागे वार्यावि लग्नस्फुटतावि लोमात् । एवं दिगंशादि परिस्फुटत्वं स्वकुक्षितः
मऽणेन कार्यं ॥३५॥ अथाक्षपत्रं यदि नो भवेत्तदा विलग्नस्फुटतां कथं स्यात् । अत्रोच्यते स्वाहृतभापमस्फुटांशेष
त्रिकुलयेद्विलग्नं ॥३६॥ तत्रांतिभागाद्युलितावि धेयाः स्वाहोरात्रपत्रादि वियोगमित्या परापमांशे विकृतायदा तत्र
चालनमुक्तमाद्यैः ॥३७॥ ज्ञात्वाक्षपत्रे हरिदिक्कुमंजेलग्ने धृते नक्रमुखस्य चक्रे । अयं ततः पश्चिमतोमृगांशं
लयेदुत्तरगोललग्ने ॥३८॥ स्वाहाधिकं पुत्रफलेतदूने संचालयेद्वालनकं नरेंद्रा । यामेषु गोलेविपरीतमस्मात्स्वाहाधिकं
स्फुटलग्नमाहुः ॥३९॥ मध्याह्नकाले दिनपोन्नतांशान्नीत्वा यतन्मंडलगं विदध्यात् । मध्याह्नरेखापरियं किमाग्रं नवग्रहेस
स्फुटएवभानुः ॥४०॥ गोलोक्तरीत्या गणकैः समस्तमग्रादिकं ग्राह्यमपीह कार्यं । अथोन्नतांशं रविदर्शनेषु मुन्नतांशं वलयं त्रिष्टा ॥

MEMORIAL

निवेश्य वेधविदधीतधीमान्कुंभादिभानामपि भूमिदृष्टे । पश्चात्पुरोवा विमपि स्थितः सन्यावद्दशापत्रपतिवेधवत्
स्तु ॥४२॥ तत्रभवपादांतरभूप्रमाणं मनुष्यमानेन समन्वितं यत् । तामेव दृक्कादिवमानमेषां रवोक्तनोच्चतायाः प्रवदंति मंतः
४३ अर्वाचितीरे स्वकरस्थयंत्रैर्विद्वांतटपारगतं तटिन्याः । पुनस्तथैवान्यदिशि प्रमाणं विलोक्ययेद्विचिरथात्रचिक्रं ॥४४
स्वपादचिक्रांतरभूमिमानेनघादिपात्रगणयेत्सुधीमान् । अथोनगाग्रवरनीतयंत्रैर्विद्वान्नुमस्याग्रमपि दिशीयाः ॥४५
शंकुप्रमाणोष्टगतेप्रपश्येद्यात्रांतमाशिरस्तोष्टमिकांतस्कानिधयात्रपुनर्नुजाग्रं परेषुरुपश्चिमतोपि कृत्वा ॥४६॥ विधे
नगाग्रं पुनरेवधीमान्कुर्याद्विनावंद्रयुगं पराधः । पराधरस्थं वृषुगांतरालं शंकुप्रमाणेनरतं विदध्यात् ॥४७॥ तदेवदृ
क्कादिवमानमेयं नगोग्रमिष्टं विलकूपवेधः । अथप्रवक्ष्येस्फुटमिष्टकालं कुर्याच्च यंत्रेणगुलान्वितेन ॥४८॥ यंत्रस्य दृ
ष्टेपरमोन्नतांशं दृष्ट्वा पुनाग्रं पुनरुन्नतांशात् । इष्टात्तिरश्चीनमृजुप्रदघ्नात्सूत्रेस्पृष्टोघंत्रमुनेत्तमग्रं ॥४९॥ तत्रांकयेच्चि
क्रमथोपुनाग्रं संस्थापयेत्तद्वदमुन्नतांशे । तिरोगतं सूत्रमथोग्रचिक्रान्निःसारयेदुन्नतगोष्टमेतत् ॥५०॥ यत्रस्पृष्टे
क्रमितांशवानांतिथांशकेयोजितेघ्नहोरातेन्नडल्पघ्नास्ताः स्वदिनार्धनिघ्नोरमोहताः सुबहिष्टयागतेष्टाः ॥५१॥ अथो
मज्जायंपरमोन्नतांशे विन्यस्यतेत्रस्वकरे पृथ्वीत्वा विचामयेसर्वतएवशिल्पीयथाशिरेंद्रांकदृक्चिलुजातः ॥५२॥ एतेत्रदानी

स्य

शिरेंद्रांक १

विलोचनाग्रजायाछिताम्पाङ्गुजमध्यस्थ। अत्युत्पहोरांवृगतान्नवेषुरत्युत्पहोरांवृगतान्नवेषु
लावपिविचराणां कर्षेदिनेशस्य वशेन सम्यक् यस्मात्स्यात्तो भवतः प्रतीयात तद्भाग्यरौ षड्युतौ स्वनृहे ॥४४॥ तथा
मुखस्यविङ्गे वार्यो तयोरंतरगालवाश्रुतास्वग्रालभागैः समतां प्रयोति तद्दोदया स्तो भवतः सुरारेः ॥४५॥ यस्मोद
यास्तो हरिदिग्गतो स्तस्तद्भाग्यरौ स्वहिति जेनिधाय। बालोशकैर्वमिचरौ स्तो विचिंतनीयौ गणितप्रवीणैः ॥४६॥ अथो
सषड्भंतरलिंनिधाय भुक्तांशे हरिदिग्गते चानक्रास्यविङ्गे विदधीत धीमांस्तरस्तविङ्गे तरकालभागैः ॥४७॥ निशामु
खं स्यादथपश्चिमाखे भुक्तांशे पुनरेव धृत्वा। मृगास्यविङ्गे चविलिख्य तत्रस्तरौ दयौ तौ तरकालभागैः ॥ विरंतिविङ्गो
प्रकरणे दयास्वंषड्युक्ते मेषे घटिकाभिरेवो। अथो गताहस्यतनुस्त्वनूजे धृत्वा विदध्यान्मृगवक्त्रविङ्गे ॥४८॥ वृतौ दिनाग
मितैर्विभागैः मंबाल्यपश्चादथ हर्वङ्गे। आगंतुकाहस्यतनुप्रपन्ने भावानपिद्वारगधातदानीं ॥४९॥ अथाद्रिभात्तप्र
मितैर्विभागैः मंबाल्यपश्चादथ हर्वङ्गे। आगंतुकाहस्यतनुप्रपन्ने भावानपिद्वारगधातदानीं ॥४९॥ अथाद्रिभात्तप्र
मितादपत्रे देशांतरांशैः परतः पुरोवा मृगास्यवक्त्रं परिवाल्पयाम्यां दिलोक्ययेदस्यपुरंतरांशैः ॥४९॥ अहोशरान्ध्रांतिले
वान्त्रवृत्ताद्याम्यांतरांस्तान्तनयाद्युत्सं। पुरांतरहिद्रियमस्तुतावद्दिगंशकैरेवठनाविचिंत्यः ॥५२॥ अथाद्यमानत्रिनमं
जिनीद्रे वृत्तामलिव्यामदलेनलक्ष्मे नदाप्तवापंहृलवाभिधानं श्रीयंत्रवृत्तामलिविङ्गकक्षं ॥५३॥ हृवापभागेष्टनतां

शवृत्तांयरंतरांद्विद्रमलेनयोर्ग्रहस्थानतांशान्हृलवाधिरात्रेन्मृनाः पुनस्तानवयोजनीयाः ॥४४॥ तैर्नैवमध्येनल
वैर्विलिख्यानाडीप्रकोष्ठाद्दृयंत्रसूत्रात। अधःस्थितांस्तुतरथाविशुद्धिस्तदापमध्येनविचिंतनीयाः ॥४५॥ एवंस्वनाडी
प्रभवैर्नतांशैः ग्रहस्यसूर्यांशोद्भवनिर्मितिः स्यात। श्रीयंत्रवृत्तामलिवेधतोयोनीष्टाख्यकालप्रजगत्प्रसिद्धः ॥४६॥ अथीष्ट
विस्तारदलेनवृत्तं श्रीयंत्रवृत्तामलिनामधेयं। तत्पालिशंकुयगतांद्वितीयं दद्यादलाख्यविलिखेत्प्रयत्नात् ॥४७॥ श्रीयं
त्रवृत्तामलिपालिवृत्ते दृष्टेत्रिकं ग्रन्थमितिद्विनिघ्नं। दद्याद्धनुःवर्लवदर्धतोस्यान्निःसारयेद्वंद्वमुलेचसूत्रात् ॥४८॥ तद्यं
त्रसूत्रंस्थितंतुपृष्ठे येनानयेद्वस्तुधृतेनवालांयघंत्रसूत्रेणसमांतरालेशंकुप्रमाणेनकृतेहिसूत्रात् ॥४९॥ ऊर्ध्वधरंत
ऊर्दितंप्रवीणैर्यत्रस्पृशेद्दृष्टिपालिमुद्धैः। तदेवरवस्त्वलिकस्यहनांयंततोनृवापांतरितेनविङ्गात् ॥५०॥ ततोनगाग्रा
त्रिमुखंचसूत्रंनिःसारयेन्मध्यमनामधेयो। यत्राधरत्वेनवयंत्रवृत्तं स्पृशेत्तदेतल्लिलमध्यविङ्गं ॥५१॥ अथेष्टग्रा
लोष्ठनतांशविङ्गान्निःसृत्यशंकुयगमेवसूत्रा। श्रीयंत्रवृत्तामलिपालियंत्रं स्पृशेत्सूत्रमिनोत्सुखवाक्यं ॥५२॥
तत्रैवनाडीप्रभवाः प्रकोष्ठविलेखनीयागणकैः स्वबुद्ध्या। तन्मध्यविङ्गांतरतोऽर्कमानंस्पाष्टिष्टनांशान्नृवापं
प्रधीः ॥५३॥ अथेष्टनाडीप्रभवोन्नतांशजातांप्रभावाधिगणय्य धीमान्। यावद्दिनार्धंघटिकाप्रकोष्ठलेखाः ॥ अथ

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

पत्र

वाबुकयंत्रदंडे।७४।वाबुकम्पक्लिवेधविधानेसर्वलोकविदितेबहुधात्रा।तेनविस्तरमपास्यदुर्ग्रहं
तस्यबुद्धिवशतःप्रथयंत्र।७५॥ ॥इतियंत्रनिरीक्षणाध्यायः॥ ॥५॥ ॥इत्येतत्सांसिद्धयुर्यंविमल
यन्तित्यानंदोदेवदत्तस्यपुत्रःसारोद्धारेसर्वसिद्धांतराजेयंत्राध्यायंप्रापयत्रत्रमूर्त्तिः॥७६॥ ॥ठ
स्वस्तिश्रीश्रीसंवत्१७२५वर्षशाके१५९०प्रवर्त्तमाने।माघवदि७।रानौरात्रौनटीपदमध्ये।
जोशीश्रीवाहालजीसुतसुखानंदेनलिखितं॥ ॥श्रीः॥ ॥ठ॥ ॥श्रीः॥ ॥१॥ ॥ठ
श्रुतिस्मृतिव्याकरणप्रवीणोदिक्शिक्षाव्यरलेकदक्षः।श्रीमत्कुरुक्षेत्रसमीपगर्गाद्विजोत्तमेरिंदपुरीविभाति॥१॥
तस्यांवसन्नौडकुलप्रसूतोनुशासनेनापिकुलीनदक्षः।इक्षाकिवोडुकुलगोत्रजातःसुखप्रवर्त्तमतपासनीजी॥२॥
तस्यात्मजःश्रोतविधिप्रवृद्धोवेदांतशास्त्रादिकपारगामी।तप्रोधनोजोतिषशास्त्रदक्षोविद्वल्लोकलक्षणकंठशोभः॥३॥
तदीयपुत्रस्सुपमावरिष्ठःसदागरिष्टोद्विजमंडलीशः।सदाकदाचारयुतोमनीषीनारायणोधर्मपरायणोसूत॥४॥
तस्यात्मजोजोतिषशास्त्रदक्षोविद्याविनोदेषुविलग्नचेताः।जितेंद्रियःसत्यतपःसमेतःश्रीदेवदत्तोद्विजरत्नमान्यः॥५॥
नित्यानंदकाश्यपगोत्रोद्विजानामाकारीसूर्यतनूप्रकाशः।षड्रोमूपैर्विक्रमाब्दशावेयातेचक्रेकवीकिजीतराजे॥६॥
॥ ॥इतिश्रीयंत्रजीतराजग्रंथः॥ ५ [१५९५]